

ZYGMUNT FALCZYŃSKI SAC

Ołtarzew

ROZWÓJ INTERPRETACJI CHRYSTOFANII PASCHALNYCH W TEOLOGII XX WIEKU

Zainteresowanie problematyką zmartwychwstania Jezusa Chrystusa w ostatnich kilkunastu latach, jak na to wskazuje obfita bibliografia przedmiotowa, jest wyjątkowo duże¹. Zarówno bibliści, dogmatycy, jak i teologowie fundamentaliści podejmują wiele starań, aby właściwie zrozumieć sens orędzia paschalnego Nowego Testamentu oraz przywrócić mu należne miejsce w teologicznej refleksji chrześcijaństwa.

Prace syntetyczne mają to do siebie, że starają się w gąszczu zagadnień szczegółowych odnaleźć wiodące idee oraz kwestie zasadnicze. Taki też cel przyświecał opracowaniu problematyki chrystofanii paschalnych. Z przebogatej literatury starano się wydobyć i syntetycznie przedstawić główne typy interpretacji, które występowały w teologii XX w. Podstawowym założeniem metodycznym wspierającym wykonanie tego zadania było stwierdzenie w trakcie badań istnienia korelacji różnych typów interpretacji chrystofanii ze sposobem pojmowania pism nowotestamentalnych, a w tym także świadectw paschalnych. Przyjęto roboczą hipotezę, iż ewolucja poglądów na temat charakteru źródeł paschalnych powoduje ewolucję interpretacji chrystofanii.

¹ Por. np. R e s u r r e x i t. *Actes du symposion international sur la résurrection de Jésus*. Rome 1-5 IV 1970. Red. E. Dhanis. Citta del Vaticano 1974. Dział bibliograficzny o zmartwychwstaniu opracował G. Ghiberti (s. 645-764); P. H o f f m a n n. *Auferstehung Jesu Christi III/1 Neues Testament*. TRE t. 4 kol. 478-513 (bibl.).

W ramach Sekcji Teologii Fundamentalnej KUL powstały w ostatnich latach opracowania dotyczące problematyki zmartwychwstania. Zob. K. S k a w i ń s k i. *Pojęcie zmartwychwstania w literaturze XX wieku*. Lublin 1979 (mps B KUL); T. D o l a. *Rozwój interpretacji formuły „zmartwychwstał dnia trzeciego” w teologii XX wieku*. Lublin 1982 (mps B KUL); Z. F a l c z y ń s k i. *Interpretacje chrystofanii paschalnych w teologii XX wieku*. Lublin 1988 (mps B KUL). Niniejszy artykuł został opracowany na podstawie tej monografii.

Wyłonione w trakcie analizy literatury teologicznej XX w. rodzaje interpretacji chrystofanii dały w rezultacie sześć odrębnych rozwiązań dotyczących natury wydarzenia ukazywać się Zmartwychwstałego. Niektóre z nich w swoich podstawowych zrębach zostały sformułowane jeszcze w XIX w. Podjęto się ich omówienia, ponieważ były obecne w literaturze nawet do lat sześćdziesiątych naszego stulecia i zapewne mają jeszcze dzisiaj zwolenników. Są też wśród nich interpretacje, które straciły już swoją wartość, głównie z powodu nowych wymagań krytyki naukowej. Mówi się jednak o nich z potrzeby historycznej dokumentacji, a ich ocena musi uwzględniać kontekst historyczny i motywy ich powstania. Inne jeszcze, drogą ewolucji, stały się budulcem nowszych interpretacji, współcześnie przyjmowanych przez większość autorów.

I. CHRYSTOFANIE JAKO WIDZENIA ZMYSŁOWE

Interpretacja ta powstała w kręgach tradycyjnej apologetyki katolickiej z przełomu XIX i XX w. Spośród wielu autorów podejmujących wtedy problematykę zmartwychwstania², żaden nie zajął się wyłącznie zagadnieniem chrystofanii. Dominującym motywem obecnym we wszystkich pracach była ostra polemika autorów katolickich z racjonalistycznymi hipotezami szkoły liberalnej, kwestionującymi tak „całość”, jak i poszczególne „ogniwa” (w tym też chrystofanie) orędzia paschalnego. W tej sytuacji sprawą zasadniczą dla apologetyków było opracowanie krytycznej metody historycznej, pozwalającej w sposób niepodważalny wykazać ściśle historyczny charakter Ewangelii, a w tym także świadectw paschalnych. Dopiero na tej podstawie dokładnie

² Por. V R o s e. *Etudes sur les Evangiles*. Paris 1902; J. B e l s e r. *Geschichte des Leidens und Sterbens, der Auferstehung und Himmelfahrt des Herrn*. Freiburg i. Br. 1903; J. B. D i s t e l d o r f. *Die Auferstehung Jesu Christi. Eine apologetisch biblische Studie*. W: *Festschrift zum Bischofs-Jubiläum*. Trier 1906 s. 499-572; P. L a d e u z e. *La résurrection du Christ devant la critique contemporaine*. Bruxelles 1908; E. D e n t l e r. *Die Auferstehung Jesu Christi nach den Berichten des Neuen Testaments*. Münster 1908 s. 6. *Biblische Zeitfragen*. Bd. 1. z. 6; J. K a c z m a r c z y k. *Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa podług I Listu św. Pawła do Koryntian r. XV od w. 3-8*. Lwów 1909; E. M a n g e n o t. *La Résurrection de Jésus. Suivie de deux Appendices sur la Crucifixion et l'Ascension*. Wyd. 3. Paris 1910; E. J a c q u i e r, J. B o u r c h a n y. *La résurrection de Jésus-Christ. Les miracles évangéliques*. Paris 1911; J. M u s e r. *Die Auferstehung Jesu und ihre neusten Kritiker*. Wyd. 3. Kempten 1914; H. F e l d e r. *Jesus Christus. Apologie seiner Messianität und Gottheit gegenüber der neusten ungläubigen Jesus-Forschung*. T. 2: *Die Beweise Jesu*. Paderborn 1914; J. A r c h u t o w s k i. *Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa wobec krytyki współczesnej*. Warszawa 1916; F. M a d e j a. *Zmartwychwstanie Chrystusa. Studium apologetyczno-biblijne*. Kraków 1922; L. d e G r a n d m a i s o n. *Jésus-Christ. Sa personne, son message, ses preuves*. Paris 1928; K. P r ü m m. *Der christliche Glaube und die altheidnische Welt*. T. 1. Leipzig 1935.

rekonstruowano historyczny przebieg wydarzeń wielkanocnych, wśród których szczególną rolę odegrały fakty chrystofanijne.

Historyczna weryfikacja wydarzeń paschalnych umożliwiła pogłębione analizy zmierzające do określenia natury chrystofanii, czyli natury wydarzenia widzenia zmartwychwstałego Chrystusa. W tym punkcie badań, precyzyjna argumentacja apologetyków katolickich miała na celu obalenie liberalnych hipotez wizji lub halucynacji. Pozostając w płaszczyźnie metodologii historycznej (krytycznej oceny świadectwa uczestników chrystofanii), autorzy katolicycy interpretowali naturę wydarzeń chrystofanii jako realne i obiektywne spostrzeżenia zmysłowe zewnętrznego „przedmiotu”, którym był zmartwychwstały Chrystus w ciele ukrzyżowanym, ale przemienionym i uwielbionym³ Spekulacje zaś na temat psychogennych okoliczności tego zdarzenia apologetycy katolicycy odrzucali jako niekrytyczne i niehistoryczne, a raczej motywowane apriorycznymi założeniami racjonalistycznej krytyki. Słusznie przeto, zdaniem wielu autorów, uczniowie, którzy widzieli Zmartwychwstałego w trzecim dniu po Jego śmierci, byli prawdziwymi świadkami cielesnego zmartwychwstania Chrystusa, który po czterdziestu dniach ukazywania się wielu osobom, w różnych miejscach i w różnym czasie, wstąpił do nieba. Dowodzenie tej historycznej prawdy zmartwychwstania, wobec licznych błędnych hipotez naturalistycznych, stało się głównym zadaniem katolickiej apologetyki.

II. CHRYSTOFANIE JAKO WIZJE SUBIEKTYWNE

Autorami tej interpretacji byli zwolennicy szkoły liberalnej, skupiającej liczne grono biblistów i teologów protestanckich. Cechę charakterystyczną tego kierunku na przełomie XIX i XX w. stanowiła radykalizacja świadomości historycznej, czego wyrazem było sformułowanie przez E. Troeltscha podstawowych zasad historyzmu. Zastosowanie ich do Biblii doprowadziło do tego, że wszystkie wydarzenia zbawcze zaczęto wyjaśniać wyłącznie w ramach immanentnych związków, nie dopuszczając odwoływania się do innych, ponadnaturalnych przyczyn.

Problematyka zmartwychwstania od dawna budziła zainteresowanie zwolenników szkoły liberalnej, a interpretacja chrystofanii zapoczątkowana przez D. F. Straussa znalazła w wieku XX licznych kontynuatorów (A. Meyer, A. von Harnack, P. W. Schmiedel, M. Goguel, E. Hirsch i inni)⁴ Zasadniczy schemat

³ Por. np. de G r a n d m a i s o n. *Jésus-Christ. Sa personne...* s. 378 n. oraz t e n ż e: *Jésus Christ.* DAFC t. 2 kol. 1478.

⁴ Por. A. M e y e r. *Die Auferstehung Christi. Die Berichte über Auferstehung, Himmelfahrt*

rozwiązań przebiegał w dwóch etapach: najpierw prowadzono krytykę źródeł paschalnych, a następnie podejmowano próby historyczno-genetycznego wyjaśnienia chrystofanii.

W świetle przyjętych zasad, podstawowe świadectwa paschalne przekazane w Ewangeliach, scharakteryzowano jako legendarne, motywowane światopoglądem epoki i potrzebami apologetycznymi pierwotnej wspólnoty chrześcijan. Wiarygodne fakty chrystofanii przechowało tylko świadectwo Pawłowe z 1 Kor 15, które następnie poddawano racjonalnym wyjaśnieniom.

A. Meyer, którego dzieło uważa się za reprezentatywne dla całego kierunku, podając własne wyjaśnienie faktów chrystofanii, nawiązał wyraźnie do sformułowanej przez Straussa hipotezy wizji subiektywnych⁵ Jego wkład osobisty do tej hipotezy polegał na nowej i gruntownej psychologiczno-historycznej rekonstrukcji genezy Pawłowej wizji pod Damazkiem. W tym celu analizował on dość liczne fragmenty Listów Pawłowych wskazujące na głębokie przeżycia psychiczne Autora oraz odkrywał ich zbieżność z potwierdzonymi medycznie okolicznościami wywołującymi halucynacje. Zdaniem Meyera chrystofania Pawła („oślepiająca jasność”) to nic innego, jak tylko wizja, czyli „zdarzenie czysto psychiczne i wytwór szczególnego stanu psychicznego i duchowego” Rozszerzając model Pawłowy na Piotra i pozostałych uczniów stwierdzono, że w naturze tych przeżyć nie chodzi o spostrzeganie obiektywnego przedmiotu zewnętrznego, ale o doświadczenie całkowicie wewnętrzne, któremu nie odpowiada zewnętrzna rzeczywistość. Podstawą, czynnikiem psychogennym przeżycia wizji zmartwychwstałego Chrystusa, były różnorodne uwarunkowania psychiczne i historyczne jej uczestników, jak: załamanie wewnętrzne, kryzysy, tragedia krzyża, a także entuzjazm, trwałość wspomnień i wrażeń odniesionych z przebywania z Jezusem w czasie Jego historycznej działalności.

Zwolennicy tej interpretacji rozstrzygnęli także kwestię zależności przyczynowej między chrystofaniami a wiarą w zmartwychwstanie Jezusa. W świetle analiz psychologicznych (M. Goguel), jak i podstawowych założeń tej hipotezy, wizje paschalne wcale nie były przyczyną wiary wielkanocnej, ale przeciwnie,

und Pfingsten, ihre Entsehung, ihr geschichtlicher Hintergrund und ihre religiöse Bedeutung. Tübingen 1905; A. von H a r n a c k. *Die Verklängsgeschichte Jesu, der Bericht des Paulus (1. Kor. 15, 3 ff) und die beiden Christusvisionen des Petrus.* Berlin 1922 s. 61-80. Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 7; P. W S c h m i e d e l. *Resurrection and Ascension – Narratives.* EncB t. 4 kol. 4039-4086; M. G o g u e l. *La foi à la résurrection de Jésus dans le christianisme primitif.* Paris 1933; E. H i r s c h. *Die Auferstehungsgeschichten und der christliche Glaube.* Tübingen 1940.

⁵ Por. M e y e r, jw. s. 290-301.

skutkiem wiary i niezapomnianych przeżyć uczniów z czasów ziemskiej działalności Jezusa⁶

III. CHRYSTOFANIE JAKO WIZJE OBIEKTYWNE

Kolejną interpretację chrystofanii przedstawili teologowie protestanccy, którzy podjęli się dzieła budowania kompromisu pomiędzy dwoma skrajnymi obozami: zwolennikami szkoły liberalnej oraz obrońcami poglądów tradycyjnych. Przystępując do „grupy kompromisowej” deklarowali oni potrzebę spożytkowania pozytywnych wartości obydwu grup: właściwego stosowania metody historycznej w biblistyce oraz dochowania wierności tradycyjnej wierze Kościoła. Tak zarysowany program umiarkowanych konserwatystów protestanckich zaowocował na terenie problematyki zmartwychwstania opracowaniem nowej interpretacji chrystofanii jako wizji obiektywnych. Pierwsza wersja interpretacji pojawiła się na przełomie XIX i XX w., a jej autorami byli: Th. Keim, B. Weiss, Th. Korff, E. Stapfer, E. von Dobschütz, K. Lake i inni. Pół wieku później nową wersję tej hipotezy opracował H. Grass⁷, a jej liczne wznowienia świadczą o dużej popularności.

Podstawowe założenia „drogi pośredniej” obejmowały historyczno-krytyczne badanie źródeł paschalnych oraz ich teologiczną interpretację, zgodnie z tradycją wiary. To też zdecydowało o dwupłaszczyznowej konstrukcji całej interpretacji.

H. Grass wykazał, że historycznej prawdy o chrystofaniach trzeba szukać w relacji św. Pawła. Analiza zachowanych przekazów Pawłowych, tak z jego Listów, jak i z Dziejów Apostolskich, prowadzi do wniosku, że wydarzenie chrystofanii paschalnych miało formę wizji „jasności niebiańskiej” (*Lichterscheinung*), a jego treścią była chwała Chrystusa zmartwychwstałego. Grass wykazał również, że wizje wielkanocne odznaczały się szczególną specyfiką, głównie w swej warstwie treściowej, tak, że słusznie trzeba mówić o wąskim gronie tych, którzy ich doświadczyli oraz o określonym (zamkniętym) czasie ich występowania. Broniąc hipotezy wizji, Grass z równą konsekwencją odpie-rał zarzuty konserwatystów, jak też sprzeciwiał się liberałom głoszącym psychogeniczną koncepcję wizji subiektywnych.

⁶ Reprezentatywne w tej sprawie zdanie dla całej szkoły wypowiedział J. Weiss: wielkanocne ukazywania się Pana były nie, jak to się wtedy wydawało uczniom, przyczyną, lecz raczej skutkiem i wynikiem ich wiary (*Das Urchristentum*. Göttingen 1917 s. 22).

⁷ *Ostergeschehen und Osterberichte*. Göttingen 1956 (wyd. 2-1962, wyd. 4-1970).

Podstawowym motywem dopełnienia historycznej interpretacji chrystofanii przez teologię był słuszny postulat wzajemnej korelacji tych dwóch płaszczyzn. Grass podkreślał autonomię badań historycznych, ale nie godził się, by ignorowały one teologię. Jego zdaniem właśnie teologia, a szerzej wiara, jedynie jest zdolna, aby dostrzec istotę wizji paschalnych, którą jest objawiające działanie Boga⁸. To Chrystus sam postanowił ukazać się swoim uczniom – głosili dawniejsi i współcześni zwolennicy hipotezy wizji obiektywnych. Wnioskiem zasadniczym, wypływającym z tej interpretacji, stała się prawda o Jezusie wskrzeszonym i wywyższonym, którą uczniowie poznali dzięki chrystofaniom. Ten noetyczny zasadniczo charakter wydarzenia paschalnego sprawił, że wiarygodne przepowiadanie uczniów koncentrowało się nie na ich subiektywnych przeżyciach, ale na obiektywnej prawdzie Chrystusowego zmartwychwstania.

IV CHRYSTOFANIE JAKO OBJAWIENIA

Rozmach i rozgłos, jaki towarzyszył pracom zwolenników szkoły liberalnej, nie zdołał całkowicie wyciszyć autorów podtrzymujących tradycyjne poglądy protestanckie. Głównym celem tej grupy badaczy było stanie na straży zasadniczej substancji nowotestamentalno-kościelnej nauki. Taki program badawczy określano często mianem „pozytywnej teologii” („positive Theologie”). Jego zwolennicy z całym zaangażowaniem nie tylko krytykowali poglądy liberalne, ale starali się o coraz pełniejszy i doskonalszy kształt tradycyjnej nauki wiary. Terenem szczególnej konfrontacji stała się problematyka zmartwychwstania Jezusa. Zdecydowane odrzucenie przez ortodoksję protestancką hipotezy wizji subiektywnych oraz hipotezy wizji obiektywnych spowodowało nowe poszukiwania interpretacji chrystofanii. Wspólny wysiłek takich autorów, jak np. G. Kittel, C. Stange, P. Althaus, W. Künneth, przygotował dobrze grunt dla wystąpienia W. Michaelisa z nową interpretacją chrystofanii jako wydarzeń objawienia⁹.

Konserwatyści protestanccy nie przyjęli historyczno-krytycznych badań źródeł nowotestamentalnych. Przeciwnie, z dużą determinacją bronili historycznej prawdy zawartej w relacjach chrystofanijnych. Nie zrażając się rozbieżnościami

⁸ Tamże (wyd. 2) s. 245 nn.

⁹ Por. G. Kittel. *Die Auferstehung Jesu*. „Deutsche Theologie” 4:1937 s. 133-168; C. Stange. *Die Auferstehung Jesu*. „Zeitschrift für systematische Theologie” ZStTh 1:1923-24 s. 705-740; P. Althaus. *Die Wahrheit des kirchlichen Osterglaubens. Einspruch gegen Emanuel Hirsch*. Gütersloh 1940; W. Künneth. *Theologie der Auferstehung*. Wyd. 4. München 1951; W. Michaelis. *Die Erscheinungen des Auferstandenen*. Basel 1944 (pierwsza monografia całkowicie poświęcona chrystofaniom).

występującymi w tradycji sądzili, że zarówno św. Paweł, jak i Ewangelie, przekazują autentyczne świadectwo o wydarzeniach paschalnych. Taki sposób podejścia do źródeł zdecydował też o tym, że prawdy o naturze chrystofanii zaczęto poszukiwać w analizie biblijnego słownictwa wyrażającego fakt ukazania się Zmartwychwstałego.

W Michaelis oparł swoją oryginalną interpretację natury chrystofanii na analizie terminu ὄφθη (1 Kor 15, 5 nn.). Szerokie badania porównawcze na temat jego znaczenia¹⁰, tak w zakresie słownictwa Pawłowego, jak i kontekstu ST (Septuaginta), pozwoliły mu na sformułowanie wniosku, że ukazywania wielkanocne były wydarzeniami objawienia (*Offenbarungsgeschehen*). Według Michaelisa wyraz ὄφθη (strona bierna o nieprzechodnim znaczeniu) oznacza przede wszystkim nie to, że uczniowie widzieli Zmartwychwstałego, ale to, że On okazał się im jako żyjący, że Bóg Go im objawił. Tradycja z rozmysłem posłużyła się tym określeniem, aby możliwie najskuteczniej zneutralizować nacisk na sprawie „widzenia” po stronie odbiorcy chrystofanii. Ważniejsza bowiem dla niej była prawda o Bogu, który objawia się w swoim działaniu i w swoim słowie. Umiejętne dostrzeżenie takiego wzoru chrystofanii także w relacjach ewangelijnych sprawiło, że Michaelisowi udało się osiągnąć daleko posuniętą jedność i zgodność co do sensu całego wydarzenia paschalnego.

Objawieniowy charakter chrystofanii potwierdził i ugruntował swoją pracą także K. H. Rengstorf¹¹. Nie poprzestał on jednak tylko na tym, ale podjął się kontrowersyjnego, zdaniem innych autorów, dzieła, którego celem było bliższe skonkretyzowanie sposobu chrystofanijnych objawień. Podczas gdy Michaelis sądził, że w chrystofaniach nie liczył się element widzialności na korzyść objawienia słownego, Rengstorf przeciwnie, na podstawie tych samych źródeł starał się wykazać, że specyficzna natura objawień Zmartwychwstałego leży w ich zmysłowej (wzrokowej) dostrzegalności. Korekta, jaką zaproponował, polegała na ponownym i pełniejszym przebadaniu znaczenia pojęcia ὄφθη.

Nie rozstrzygając, czy próba ta zakończyła się pełnym powodzeniem trzeba stwierdzić, że w chrystofaniach chodzi o specyficzne dzieło objawienia się Zmartwychwstałego, którego charakter słowny (słyszenie), czy też wzrokowy (widzenie) trudno jednoznacznie określić. Trzeba też mocno zaakcentować, że interpretacja ta skutecznie obaliła dotychczasowe próby immanentnego i empirycznego wyjaśnienia ukazywań, twierdząc, że tylko wiara (W Künneth) zdolna jest poznać w nich znaki „pracudu” zmartwychwstania.

¹⁰ Por. M i c h a e l i s, jw. s. 100-108.

¹¹ Por. *Die Auferstehung Jesu. Form, Art und Sinn der urchristlichen Osterbotschaft*. Wyd. 4. Witten 1960 (wyd. 1 - 1952).

V CHRYSTOFANIE JAKO „INTERPRETAMENTY” LITERACKIE¹²

Interpretacja ta i następna jest nowym i oryginalnym dziełem, które powstało w związku z dogłębными przemianami w biblistyce XX w. Chodzi tu przede wszystkim o zapoczątkowane po pierwszej wojnie światowej nowe nurty badań, w których nowotestamentalne świadectwa o chrystofaniach poddano analizie z zastosowaniem metody historii form i historii tradycji. Badania te, w których obok autorów protestanckich z czasem pojawili się autorzy katoliccy (np. M. Dibelius, R. Bultmann, M. Albertz, L. Brun, C. H. Dodd, U. Wilckens, W. Marxsen, J. E. Alsup, J. Kremer, P. Seidensticker, R. Pesch i inni), pozwoliły po raz pierwszy poznać specyficzne i odrębne formy literackie tradycji chrystofanijnej oraz właściwie je odczytać i zrozumieć. Wśród licznej grupy autorów, na przestrzeni kilku dziesięcioleci, ścierały się dwie tendencje: jedna preferująca świadectwo formuły kerygmatycznej 1 Kor 15 oraz druga usiłująca dowartościować ewangelijną tradycję o chrystofaniach. Nie rozstrzygając arbitralnie o słuszności którejs z nich, a opierając się na przekonujących, jak się wydaje, analizach J. E. Alsupa¹³ trzeba uznać, że obie te tradycje są wzajemnie niezależne, jak dwa strumienie płynące obok siebie. Obie też dają świadectwo o wspólnym podłożu, jakim jest wydarzenie ukazywać; każda zgodnie z własnym ukierunkowaniem wypowiedzi.

Oryginalne rozwiązania interpretacji formuły kerygmatycznej (1 Kor 15, 5) przyniosły prace U. Wilckensa, W. Marxsena i R. Pescha¹⁴. W świetle analiz Wilckensa formułę $\omega\phi\theta\eta\text{ K}\eta\phi\tilde{\omega}$, najstarszą, jaką przechowała historia pierwotnej wspólnoty, należy odczytać jako formułę sakralnoprawną, której celem jest uprawomocnienie i uwierzytelnienie świadka (*Legitimationsformel*) w jego funkcji kierowniczej i apostołskiej we wspólnocie pierwotnego Kościoła. Oznacza to, że pierwotne zastosowanie tej formuły nie było wprost związane z poświad-

¹² Termin „interpretament” wprowadził do swych rozważań problematyki zmartwychwstania W. Marxsen. Wyraża on pogląd wspólny dla współczesnych morfokrytyków, że zarówno zmartwychwstanie, jak i chrystofanie nie są realnymi faktami, ale specyficznym symbolem czy szyfrem (jak tłumaczą niektórzy); podobnie jak formuła Marxsena na określenie tajemnicy zmartwychwstania: „Die Sache Jesu geht weiter”

¹³ Por. *The Post-Resurrection Appearances Stories of the Gospel Tradition. A history-of-tradition analysis with Text-Synopsis*. Stuttgart 1975 s. 61.

¹⁴ Por. U. W i l c k e n s. *Der Ursprung der Überlieferung der Erscheinungen des Auferstandenen. Zur traditionsgeschichtlichen Analyse von 1. Kor 15, 1-11*. W: *Dogma und Denkstrukturen*. Hrsg. W. Joest, W. Pannenberg. Göttingen 1963 s. 56-95 oraz t e n ż e. *Auferstehung. Das biblische Auferstehungszeugnis historisch untersucht und erklärt*. Stuttgart-Berlin 1970; W. M a r x s e n. *Die Auferstehung Jesu als historisches und als theologisches Problem*. Gütersloh 1964; R. P e s c h. *Zur Entstehung des Glaubens an die Auferstehung Jesu. Ein Vorschlag zur Diskussion*. ThQ 153:1973 s. 201-228.

zeniem zmartwychwstania, ale raczej zakładając zmartwychwstanie Jezusa, koncentrowało się na sprawie pełnomocnictwa i apostołstwa. Ustalono także, że zawartość treściowa tej formuły konstatuje „Widerfahrnis des Sehens” (Marxsen), które nie musi koniecznie łączyć się z interpretamentem zmartwychwstania Jezusa. W interpretacji Wilckensa może to oznaczać wizję objawienia, a w interpretacjach bardziej skrajnych (Marxsen, Pesch), w których związek chrystofanii ze zmartwychwstaniem Jezusa zostaje rozluźniony, może oznaczać to wyrażenie o charakterze teologicznym, bez informacji o jakimkolwiek historycznym wydarzeniu¹⁵

Interpretacja ewangelijnych opowiadań o chrystofaniach po raz pierwszy wychodziła z nowych ustaleń dotyczących odrębności tej warstwy tradycji oraz jej specyfiki literackiej. Szczególnie cenne okazały się ustalenia J. Kremera¹⁶, który uwzględniając stosunkowo prostą budowę tych opowiadań określił je pod względem formy literackiej jako „powiastki” lub „historyjki”. Właśnie jako „historyjki” krążą one treściowo wokół „historii”, aby zaświadczać o niedostępnym dla historyka wydarzeniu zmartwychwstania Jezusa oraz o historycznych przeżyciach uczniów¹⁷. Porównanie gatunku ewangelijnych opowiadań o chrystofaniach z „antropomorficznymi” teofaniami ST, co jest zasługą J. E. Alsupa¹⁸, otworzyło nowe możliwości poznania jego teologicznego sensu. Wybierając taką formę wypowiedzi wspólnota pierwotna chciała ocalić niewyraźalny ludzkimi słowami fakt spotkań zmartwychwstałego Pana ze swoimi uczniami, w czasie których na nowo ustanowił z nimi wspólnotę i posłał ich, aby pełnili służbę dla Niego.

VI. CHRYSTOFANIE JAKO WYDARZENIA HISTORIOZBAWCZE

Głównym celem badań, w ostatnich dziesiątkach lat, na terenie nauk biblijnych było ukazanie myśli teologicznej zawartej w natchnionych tekstach. Realizację tego celu umożliwiła przede wszystkim metoda historii redakcji opracowana po drugiej wojnie światowej. Owocem nowego sposobu podejścia do

¹⁵ Por. P e s c h, jw. s. 218. Po kilku latach R. Pesch odstąpił od wyrażonych tu opinii i podjął nową próbę opracowania zagadnienia genezy wiary wielkanocnej. Por. t e n ż e. *Zur Entstehung des Glaubens an die Auferstehung Jesu. Ein neuer Versuch*. FZPhTh 30:1983 s. 73-98.

¹⁶ Autor ten od dłuższego czasu specjalizuje się w problematyce paschalnej (por. *Die Osterbotschaft der vier Evangelien*. Stuttgart 1968; t e n ż e. *Entstehung und Inhalt des Osterglaubens. Zur neuesten Diskussion*. ThR 72:1976 kol. 1-14. Nowe opracowanie tradycji ewangelijnej przedstawił w książce: *Die Osterevangelien – Geschichten um Geschichte*. Stuttgart 1977).

¹⁷ Por. K r e m e r. *Die Osterevangelien* s. 28, 231.

¹⁸ Por. *The Post-Resurrection* s. 265 nn.

tekstów biblijnych było powstanie nowej dyscypliny naukowej zwanej teologią biblijną¹⁹ Dynamiczny rozwój tej dyscypliny, ustalenie specyficznych zadań oraz związku z innymi naukami teologicznymi doprowadziło do wniosku, że właściwie pojęte dzieło integralnej teologii biblijnej zmusza ją do koncentracji wokół centralnego tematu nowotestamentalnego, jakim jest przepowiadanie o zmartwychwstaniu Jezusa. Wynika stąd dalej, że teologia biblijna i teologia zmartwychwstania łączą się między sobą i „oddziaływiają” wzajemnie na siebie. Efektem tych relacji były m.in. nowe, teologiczne interpretacje ukazujących się Zmartwychwstałego.

W świetle nowych założeń metodologicznych okazało się także, że w teologicznych wypowiedziach o zmartwychwstaniu Jezusa i Jego ukazywaniach potrzebna jest wyjątkowa precyzja. Mamy tu bowiem do czynienia ze specyficznym punktem styku eschatyczno-transcendentnego „faktu” zmartwychwstania z przestrzenno-czasową rzeczywistością „wydarzeń” ukazywania. Słusznie przeto H. Schlier nazwał problematykę zmartwychwstania „tematem granicznym” K. Lehmann zaś troszcząc się o poprawne zrozumienie chrystofanii określił właściwy cel tych wydarzeń jako „pośredniczenie i przejście” między tymi dwoma płaszczyznami. Chodzi tu bowiem o szczególne manifestacje niepoznawalnego w kategoriach doczesnych zmartwychwstania w obrębie ludzkiej historii i w świecie ludzkich doświadczeń uczniów.

Teologia współczesna w pracach takich autorów, jak np. H. Schlier, X. Léon-Dufour, G. Lohfink, K. Lehmann, J. Blank, W. Kasper, L. Scheffczyk, E. Kopeć, W. Hryniewicz, W. Hładowski i inni, przedstawiła nową interpretację chrystofanii w kategoriach historiozbowczych. Cechą charakterystyczną tego ujęcia było integralne spojrzenie na paschalne ukazowania, uwzględniające ich aspekt wydarzeniowy i znaczeniowy. Aspekt wydarzeniowy ukazowań, dobrze udokumentowany w źródłach, to uchwycenie faktu, w którym jawią się one jako specyficzne „doświadczenia”²⁰, „spotkania”²¹, „samoobjawienia”²² Zmartwychwstałego. Pierwszorzędnym i centralnym momentem tych wydarzeń jest suwerenny i wspaniałomyślny akt samoobjawienia się zmartwychwstałego

¹⁹ Tytułem przykładu można wymienić autorów, którzy przedłożyli mniej lub bardziej całościowe opracowania teologii NT: R. Schnackenburg (1963), O. Cullman (1957), E. Schweizer (1968), K. H. Schelkle (1968-76), W. G. Kümmel (1969), R. Bultmann (1968), H. Conzelmann (1968), J. Jeremias (1971), F. Gryglewicz (red.) (1986-92), H. Langkammer (1984).

²⁰ Por. J. B l a n k. *Paulus und Jesus. Eine theologische Grundlegung*. München 1968 s. 162; X. L é o n - D u f o u r. *Résurrection de Jésus et message pascal*. Paris 1971 s. 275.

²¹ Por. H. S c h l i e r. *Über die Auferstehung Jesu Christi*. Einsiedeln 1968 s. 38; t e n ż e. *Das Ostergeheimnis*. Einsiedeln 1976.

²² Por. K. L e h m a n n. *Zur theologischen Rede über Tod und Auferstehung Jesu Christi*. W: *Christologische Schwerpunkte*. Hrsg. W. Kasper. Düsseldorf 1980 s. 126.

Pana, tak że pozostaje poza wszelką wątpliwością ich „niewyprowadzalność z” i „niesprowadzalność do” czysto ludzkich uwarunkowań uczniów.

Aspekt znaczeniowy paschalnych ukazywań manifestuje się w ich podstawowym skutku, którym jest wiara wielkanocna uczniów, a także ich świadectwo i misja stanowiące podwalinę Kościoła. Ukazywania nie zaspokajają prywatnych pragnień odnośnie do informacji na temat transcendencji (Lehmann), lecz ukierunkowane są całkowicie na posłannictwo i służbę we wspólnocie Kościoła. Najwyraźniej przedstawia to ostatnie opowiadanie o ukazaniu się Jezusa, znajdujące się w Ewangelii św. Łukasza; to ukazanie się równocześnie inauguruje początek historii Kościoła (por. początek Dziejów Apostolskich): „będziecie moimi świadkami w Judei i w Samarii i aż po krańce ziemi”. Wydarzenie i znaczenie to dwa aspekty, które integralnie wyrażają sens paschalnych ukazywań.

*

Przedstawione tu w dużym skrócie interpretacje chrystofanii paschalnych pozostają w ścisłym związku z ewolucją pojmowania nowotestamentalnych źródeł. Jest przeto oczywiste, że ostatnia z tu zaprezentowanych, historyczno-zbawcza, jest przynajmniej obecnie tą najbardziej właściwą i dojrzałą interpretacją. Najlepiej bowiem, w świetle współczesnej wiedzy biblijnej, odpowiada nowotestamentalnym przekazom i jest z nimi zgodna. Z tego samego względu próba oceny pozostałych interpretacji musi uwzględniać historyczny kontekst ich powstania oraz docenić wysiłki poszukiwań teologów na poszczególnych etapach rozwoju problemu.

Cechą charakterystyczną współczesnego ujęcia chrystofanii jest odejście od historyzmu w kierunku teologicznie pojętej historii zbawienia. Stwierdzono, że pojmowanie chrystofanii w kategoriach weryfikowalnych zewnętrznie percepcji wizualnych nie oddaje w sposób zadowalający świadectw paschalnych NT. Dlatego coraz częściej poszukuje się odpowiednich kategorii z dziedziny doświadczeń duchowych i wydarzeń objawienia. Zmartwychwstały bowiem nie należy już do tego świata, ale „ukazując się” wkracza w ten świat, stawiając przez to konkretne wymagania swoim uczniom.

We współczesnej teologii fundamentalnej uznano, że zmartwychwstanie Jezusa jest realnym wydarzeniem, ale przekracza ono wymiar historyczny i nie może być historycznie zweryfikowane. Równocześnie jednak przyjęto, że wydarzeniu temu towarzyszyły zdarzenia w przestrzeni i czasie, które pozostają w pewnym stosunku do historii. Mówi się, że zmartwychwstanie Jezusa jako wydarzenie zostało potwierdzone „niezwykłymi znakami”, które stanowiły

istotne założenie dla powstania wielkanocnej wiary uczniów. Mimo iż współczesne koncepcje chrystofanii zdecydowanie odbiegają od ujęć dawniejszych, to nadal prawomocne pozostało rozróżnienie, które z jednej strony akcentuje „samoukazanie” i „samoobjawienie” się Zmartwychwstałego („to Ja Jestem”), a z drugiej strony mówi się o „ukazaniach”, będących w sobie wieloznacznymi znakami i odblaskami tego samoobjawienia. („Towarzysze zaś moi widzieli światło, ale głosu, który do mnie mówił nie słyszeli” Dz 22, 9). Teologia fundamentalna zawsze będzie koncentrować swoją uwagę na tych znakach wiedząc, że rzeczywistość Boża w całej swej radykalnej powadze, aby mogła być przyjęta przez człowieka jako objawienie, musi ukazywać się w doczesności i w formie znaku. Poznanie tych znaków i ustalenie ich wiarygodności należy przecież do głównych zadań tej dyscypliny.

W świetle nowych interpretacji chrystofanii z większą precyzją trzeba będzie „odbywać” ową pośrednią drogę prowadzącą od świadectwa wiary uczniów do znaków zmartwychwstania i krytycznie ustalać jego wiarygodność. Stwierdzenie jednak znaków nie będzie stwierdzeniem samego zmartwychwstania. Nie będzie to też dowodem zmartwychwstania, lecz zaledwie wskazówką naprowadzającą na nie.

Poznawalność zmartwychwstania nieodłącznie więc związana będzie z poznawalnością znaków. One są realne i podlegają obiektywnemu poznaniu. Wprawdzie mają one różne odniesienie do historii, ale nie znikają całkowicie z pola badań historycznych. Znaki te mogą być pojmowane analogicznie do cudów jako kryteriów Bożego objawienia.

Według nowszych ujęć teologicznych, cud nie obdarza wprost człowieka wiarą, ale tylko do niej przygotowuje, podprowadza. Analogicznie więc wiara w zmartwychwstanie Jezusa nie będzie logiczną konkluzją wyprowadzoną z jego znaków, lecz odrębnym aktem decyzji. Znaki naprowadzają, stwarzają odpowiednie warunki do podjęcia decyzji wiary w zmartwychwstanie. Same nie wchodzi do jej struktury, ale do zakresu jej założeń. Zadania teologii fundamentalnej sprowadzają się więc tylko do wyjaśnienia owych założeń, o których mówią wiarygodne źródła w celu wykazania, że wiara w zmartwychwstanie Jezusa ma krytyczne uzasadnienie.

THE DEVELOPMENT OF INTERPRETATIONS OF PASCHAL CHRISTOPHANIES
IN THE THEOLOGY OF THE 20th CENTURY

S u m m a r y

The Department of Fundamental Theology of the Catholic University of Lublin has already prepared several synthetic monographs devoted to the problems connected with Jesus Christ's resurrection (K. Skawiński, T. Doła). Another one in this series takes up the problem of paschal Christophanies. From the abounding literature on the subject the article tries to extract and to present synthetically the main types of interpretation that occurred in the 20th century theology. During the studies it was found that there is a correlation between various types of interpretation of Christophany and the way of understanding the New Testament testimonies. This finding was the basic methodological assumption supporting the realization of the task of the present article.

The kinds of interpretation found in the analysis of theological literature yielded as a result six different solutions concerning the nature of the event of the Resurrected Christ's appearances. These solutions, presented one by one, interpret Christophanies 1) as sensory seeing, 2) as subjective visions, 3) as objective visions, 4) as revelations, 5) as literary „interpretaments”, 6) as historical-salvific events. Especially the two latter interpretations are original achievements of contemporary theology. They were possible owing to application of new research tools, namely, the method of Form Criticism, Tradition and Redaction Criticism. Investigations carried out by U. Wilckens, W. Marxsen, R. Pesch, J. E. Alsup, J. Kremer, showed paschal sources in a new light by penetrating their literary form and theological contents. However, only the more integral conceptions put forward by such authors as e.g. H. Schlier, X. Léon-Dufour, G. Lohfink, K. Lehmann, J. Blank, W. Kasper, L. Scheffczyk, E. Kopeć, W. Hryniewicz and others, contributed to the development of a new interpretation in historic-salvific terms.

Contemporary fundamental theology accepts that Jesus Christ's Resurrection is a real event that transcends the historical dimension. However, the salvific sense of that event becomes perceptible owing to the „extraordinary signs” („Christophanies”) which were a significant assumption for the origin of the Easter faith in the disciples. Study of these signs and determining their credibility belong to the main tasks of this discipline.

Translated by Tadeusz Karłowicz